

Кривичноправна заштита живота, здравља и телесног интегритета цивилног становништва у рату

УДК 343.347:355.01

Др Александар Игњатовић, пуковник

Питање заштите цивилног становништва у рату веома дуго је заокупљало пажњу прогресивног и хуманог дела човечанства. У раној цивилизацији налазимо извесна правила која се односе на средства и начине ратовања, чији је основни циљ био да се умање ратне суровости, тј. спрече злочини, првенствено да се убија цивилно становништво (пре свега, жене и деца, али и рањеници, болесници и заробљеници). Упркос таквим напорима, у скоро свим ратовима који су вођени кроз историју човечанства, са мање или више свирепости, чињени су злочини против цивилног становништва. Због тога је дуго, а изгледа, на жалост, још увек је, *vae victis* (уништити побеђеног) остао немилосрдан закон.

Међутим, и поред тога, међународне организације (посебно ОУН) предузимале су и предузимају одређене мере и доносе одређена документа да спрече то зло за човечанство. Та активност међународне заједнице је нарочито појачана у другој половини 19. и током 20. века, када су вођени велики ратови, међу којима и најтежи Први и Други светски рат. Тада су и донета најзначајнија документа ради регулисања правила ратовања и вечите тежње да се заштити људско друштво од страдања и разарања. Предузети су и први кораци на практичном спровођењу у дело усвојених докумената и њиховој реализацији кроз суђења злочинцима за почињене ратне злочине, нарочито после Другог светског рата. Посебан значај за регулисање ратних злочина и кривичне одговорности за њих у међународном, а самим тим и у националном кривичном праву имају женевске конвенције из 1949. године, са Допунским протоколом из 1977. године. Те конвенције су, својим детаљним одређивањем који су поступци у међународном и немеђународном оружаном сукобу забрањени, јасан оквир међународном, али и националном кривичном праву за прописивање кривичних дела ратних злочина против цивилног становништва.

Испуњавајући своје обавезе према међународној заједници и њеним огромним и дуготрајним напорима у погледу заштите човечанства, испољених, поред осталог, и у виду заштите цивилног становништва у рату, наша земља је међу првима, одмах након извршене ратификације женевских конвенција из 1949. године, прописала наведена кривична дела ратних злочина, међу њима и кривично дело ратни злочин против цивилног становништва (у глави XI тадашњег кривичног законика, која садржи одредбе о кривичним делима против човечанства и међународног права). У свим каснијим законским решењима

прихваћена је и преузета наведена група кривичних дела, с одређеним незнатним изменама. Исто је и са Кривичним законом СРЈ из 1992. године, у којем је, у суштини, преузет основни текст Кривичног закона СФРЈ из 1977. године, с тим што је преименован у Кривични закон СР Југославије.

Увод

Први облици заштите цивилног становништва у рату појавили су се веома давно. У раној цивилизацији налазе се извесна правила која се односе на средства и начине ратовања, а њихов основни циљ био је да се умање ратне суровости – злочини, ради заштите цивилног становништва, пре свега жена и деце. Погрешној максими *homo homini lupus* одговара Сонокино тврђење *homo res sacra homini*. Идеја самилости, која се налази и међу борцима, наметнула се људској свести још у раној цивилизацији. Међутим, чињеница је да је дуго *vae victis* остао немилосрдан закон.

Ратни сукоби између племена и држава у почетку су избијали спонтано и нису били међународноправно регулисани. Односи између држава уопште, па и у случају рата, почели су веома касно да се регулишу на целовитији начин. Отуда су малобројни писци који регулисање међудржавних односа у случају рата везују за период непосредно после формирања првих држава и њихових сукоба. Наиме, много је више оних који регулисање тих односа везују за средњи век, док део њих сматра да се међудржавни и међународни односи, а самим тим и међународно ратно право, развијају тек у новије доба (од 19. века).¹

Несумњиво, најзначајнији почетни допринос развоју ратног права и његовој вечитој тежњи – заштити људског друштва, дао је Хуго Гроциус.² У свом познатом делу *De iure belli ac pacis* направио је разлику између права на рат (*jus ad bellum*) и правила о вођењу рата (*jus in bello*), односно између околности под којима се може прибећи рату и средстава која у њему могу бити употребљена. Пошто је, као представник јачајуће буржоазије, приметио „такве поступке у рату којих би се чак и барбари стидели“,³ Гроциус је покушао да оправда употребу војне силе, али и да пронађе равнотежу између нужности употребе војне силе и обзира човечности. Његове идеје прихватили су и даље разрађивали многи писци, али су та схватања претежно била став доктрине. У пракси, протекло је више од два века док су се појавила прва међународна акта којима су регулисани права и обавезе ратујућих страна.

¹ Др Милан Бартош, *Међународно јавно право*, Београд, 1954, стр. 46.

² Холандски правник Хуго Гроциус (1583–1645) изразио је представник буржоаских тенденција у међународном праву. Веома рано је стекао широко образовање из историје, политике и права, посебно међународног права, чиме се највише и бавио. Већ 1609. године, поводом сукоба између Холандије и Шпаније, објавио је своје прво дело: *Mare Liberum* (Слободно море), а затим и друга дела у којима је изнео своја, за то време веома значајна и напредна схватања.

³ Др Смиља Аврамов, *Извори ратног права*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58, стр. 295.

Први корак у стварању међународних аката о регулисању рата и заштити човечанства била је Петроградска декларација из 1869. године, у којој се наглашава неопходност да се у цивилизованом друштву ублаже грозоте рата и спрече уништавања и разарања, и да сврха рата може бити једино слабљење непријатељеве војне силе. У уводу те декларације је истакнуто да „Напредак цивилизације мора да има за последицу да, колико је то могућно ублажи ратне тешкоће, да једини законити циљ оружане борбе јесте слабљење војне силе непријатеља, да би тај циљ био премашен употребом оружја које би непотребно увећало патње, те би употреба оружја у том правцу била противна закону човечности“.⁴

Рад на доношењу правила о вођењу рата и заштити човечанства добио је шире размере после француско-пруског рата, вођеног од 1870. до 1871. године, који је по суровости превазишао дотадашње ратове. Узајамне оптужбе зараћених страна због кршења правила разоткриле су њихове поступке и указале на потпуно супротне ставове о појединим питањима. То је привукло пажњу европских држава, па је, на предлог Русије, 1874. године сазвана конференција у Бриселу. И поред размиолажења између великих и малих земаља, том приликом је усвојен Нацрт декларације о законима и обичајима рата, који је садржао и апел да се убудуће не понављају злоупотребе из тог рата. Истина, та декларација никада није ступила на снагу, али је умногоме утицала на теорију и праксу тога времена.⁵

Највећи успех у раду и систематизацији правила ратног права и заштити цивилног становништва, и то не само у односу на ранији већ и на каснији период, па и у односу на садашње време, јесу хашке конференције мира. На Првој хашкој конференцији, одржаној од 18. маја до 29. јула 1899. усвојене су две конвенције и три декларације, а на Другој хашкој конференцији, одржаној од 5. јуна до 18. октобра 1907, усвојено је више конвенција и једна декларација. Усвајањем конвенција и декларација на хашким конференцијама учињени су значајни напори на прикупљању постојећих обичајних правила ратовања, као и на њиховом јаснијем одређивању и систематизовању, што се одразило и на текст усвојених аката. У целини, Хашка конференција из 1907. године, као и она која јој је претходила 1899. године, а нарочито Четврта хашка конвенција о правилима и обичајима сувоземног рата, имале су за циљ, поред осталог, хуманизацију рата, тј. заштиту мирног становништва од злоупотреба и насиља окупационих трупа у рату који се води према устаљеним ратним обичајима, при чему је узиман у обзир и интерес окупаторове силе, која је посматрана као потпуно легитимна и оправдана. Окупатор је био дужан да поштује част, права, живот, приватну својину и верску слободу цивилног становништва. Сва та ограничења предвиђена хашким конвенцијама била су надахнута идејом да се цивилно становништво зараћене стране на окупираној територији

⁴ Др Смиља Аврамов, *исто*, стр. 296.

⁵ Др Милош Радојковић, *Рат и међународно право*, Београд, 1947, стр. 5.

поштеди од страдања, колико је могућно, да се избегну непотребна ратна разарања материјалних и културних добара итд.

Међутим, учесници конференција су и те како били свесни да потпуна кодификација није могућа не само на једној међународној конференцији него ни у току једне епохе, и да се не могу предвидети све околности које се у пракси, поготову у будућности, могу појавити. Због тога је у увод Четврте хашке конвенције о сувоземном рату унета Де Мартенсова клаузула, која је добила назив према предлагачу, а која гласи: „Очекујући потпунији кодекс правила ратног права, високе стране уговорнице налазе за потребно да констатују да у свим случајевима који нису регулисани прихваћеним одредбама становништво и зараћене стране остају под заштитом и влашћу начела међународног права, која проистичу из обичаја установљених између просвећених народа, закона човечности и захтева јавне свести“.⁶

Иако хашке конференције, а нарочито Прва хашка конференција, нису према општим оценама дале очекиване резултате, ипак су, по ширини захвата бројних питања и начину њиховог регулисања, значајан догађај за развој међународног права и уобличавање међународних односа, посебно у време рата.⁷ Управо та ратна правила, утврђивана и пре Конференције у Хагу, знатно заокружена у целовит систем на тим састанцима и касније стално допуњавана и усаглашавана новим прописима, била су основа за прописивање међународних кривичних дела, па и ратних злочина као најтежих кривичних дела. Многа од начела садржаних у хашким документима, са становишта ратног права, и сада су основ за прописивање одређених дозвољених или забрањених поступака.

Уместо да се одржи и трећа хашка конференција, како је договорено на Другој хашкој конференцији, и да се прецизирају акта донета на претходним конференцијама, избио је Први светски рат. У том рату дошло је до нових кршења правила ратовања, тешких злочина и узајамних оптужби зараћених страна за такве поступке. Окрутност и суровост рата поново су победили најплеменитије људске идеале о заштити човека и човечности. Тражећи узроке за такво стање, многи савременици разлоге налазе у неодређености правила обичајног права, у неодређеном статусу наведених конвенција и декларација и у чињеници да хашке конференције нису успеле да реше најпротивуречнија питања, као што је питање репресалија или талаца, итд. Свакако, то су неки од узрока за највећа страдања које је човечанство до тада доживело, али не и једини. Као главни узрок кршења одредаба хашких докумената у Првом светском рату наводи се то што у свим тим међународним актима, поред онога што се сматра недозвољеним у рату, нису предви-

⁶ *Les Conférences de la Paix de la Haye de 1899. et 1907. Acte Final, Convention concernant les Lois et Coutumes de la Guerre sur Terre*, p. 16.

⁷ Др Милан Бартош, *Општи поглед на развој међународног ратног права 1907. до 1957*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58.

ђене санкције за чињење таквих недозвољених аката.⁸ Наиме, Четврта хашка конференција о сувоземном ратовању, која је, иначе, најважнија од свих за питања заштите живота, здравља и телесног интегритета цивилног становништва у рату, ни у својим одредбама, а ни у свом додатку – Правилнику о сувоземном ратовању (Хашки правилник), не садржи одредбе на основу којих може да се установи индивидуална кривична одговорност за повреде закона и обичаја рата, за које се током времена уобичајио термин „ратни злочини“.

Чланом 3. Четврте хашке конвенције на међународном плану била је предвиђена одговорност државе за накнаду штете ако, као зарађена страна, повреди одредбе Хашког правилника. Та одговорност државе предвиђена је и за акте појединаца који су у саставу њених оружаних снага, али није била предвиђена одговорност тих појединаца за кршење правила међународног ратног права, нити санкције које би се у том случају примењивале. Свесне те чињенице, силе победнице су, по завршетку Првог светског рата, већи број одредаба Версајског, Сен-Жерменског и Нејског уговора, који су закључени са Немачком, Аустријом и Бугарском, посветиле питању кривичне одговорности учинилаца ратних злочина и њиховим казнама. Наиме, у тим уговорима побеђене државе признале су победницима „слободу да ставе под своје војне судове особе које су оптужене да су извршиле дела противна законима и обичајима рата“ (чл. 228. Версајског уговора о миру). Према том члану, Немачка влада се обавезала, а и остале побеђене земље према одговарајућим одредбама уговора о миру склопљеним са њима, да ће савезницима предати сва лица оптужена за неко дело противно ратним законима и обичајима. Међутим, у пракси је резултат тих одредаба био веома мали. Победничке силе су тражиле изручење Виљема II и више од хиљаду других ратних злочинаца – његових помагача и сарадника. Предвиђено је било и образовање суда за суђење Виљему II, у чијем саставу је требало да буду по један представник Велике Британије, Италије, Јапана, САД и Француске. Тај суд је требало да суди „руководећи се побудама надахнутим најузвишенијим начелима политике међу народима, старајући се да обезбеди поштовање свечаних дужности и међународних обавеза, као и међународног морала. Он има да одреди казну коју буде оценио да треба да се примени“.⁹ Са своје стране, Немачка се чл. 228. Версајског уговора обавезала да ће савезничким и удруженим силама признати слободу и право да под своје војне судове ставе лица која су оптужена за дела противна законима и обичајима рата и да према онима за које утврде да су криви за злочине примене казну предвиђену националним законима. Немачка влада се, осим тога, обавезала да савезничким и удруженим силама, или оној међу њима која јој буде упутила такав захтев, преда сва лица оптужена за неко дело противно ратним законима и обичајима. На жа-

⁸ Др Драгољуб Атанацковић, *Кривично право* (посебни део), Београд, 1979, стр. 54 и 55.

⁹ Др Милош Радојковић, *исто*, стр. 42.

лост, државе победнице су пропустиле да на време, тј. одмах, захтевају изручење ратних криваца, а Холандија, где се склонио немачки цар Виљем II, одбила је његово изручење, тако да је убрзо и морално дејство наведених одредаба изгубило сваки значај. Водеће савезничке силе су касније препустиле немачким судовима покретање поступка против немачких војних старешина окривљених за повреду ратних закона и обичаја, што је била следећа велика грешка, јер до таквих суђења или уопште није дошло или су се претворила у лакрдију. Тако се догодило да због наведених разлога, као и због одређених политичких и економских интереса савезника, до кажњавања ратних злочинаца из Првог светског рата није ни дошло, или не, барем, до суђења злочинцима који су учинили најтеже злочине.

Тек после Другог светског рата, први пут у историји човечанства, дошло је до кажњавања ратних злочинаца због варварских, нечовечних поступака за време вођења ратних операција, као и на окупираним територијама (због убијања и мучења и других поступака према цивилном становништву). Том кажњавању претходили су одређени међународни акти који су припремљени и донесени још у току рата, пре свега Декларација о ратним злочинима, донета на Московској конференцији октобра 1943. године. Питање кажњавања ратних злочинаца разматрано је и на другим значајним међународним састанцима савезника, а нарочито на Техеранској конференцији, одржаној крајем октобра и почетком новембра 1943, на Кримској конференцији, одржаној 1945. године, и на Берлинско-потсдамској конференцији, одржаној 2. августа исте године. Сви ти састанци довели су до коначног споразума савезничких влада о гоњењу и кажњавању главних ратних злочинаца, који је закључен у Лондону 8. августа 1945. године. Тим споразумом је предвиђено оснивање међународног војног суда који треба да суди ратним злочинцима чија злочинска делатност није територијално опредељена. За остале ратне злочинце одређена је надлежност судова који ће бити организовани у свакој земљи на чијој су територији учињени злочини.

На основу наведених докумената, као и Статута Међународног војног суда, који је садржао како одредбе процесног, тако и материјалноправног карактера, дошло је до суђења главним ратним злочинцима, које је завршено познатом Нирнбершком пресудом, донетом 1. октобра 1946. године. Две године касније, 12. новембра 1948, у Токију је донета пресуда којом су осуђени главни јапански ратни злочинци. Осим та два велика судска процеса, одржани су и бројни други судски процеси у осталим земљама, па и у Југославији, на којима је суђено и другим ратним злочинцима за злочине које су учинили у тим земљама.

Значај женевских конвенција из 1949. године и допунских протокола из 1977. године за регулисање ратних злочина

Највећи значај како за међународноправно, тако и за национално кривичноправно регулисање ратних злочина имале су четири женевске конвенције, донете 12. августа 1949, и њихови допунски протоколи од

8. јуна 1977. године: Женевска конвенција о заштити цивилних лица за време рата, Женевска конвенција о побољшању судбине рањеника и болесника у оружаним снагама у рату, Женевска конвенција о побољшању судбине рањеника, болесника и бродоломника оружаних поморских снага и Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима.¹⁰

Основа женевских конвенција је поштовање људског бића и његовог достојанства за време рата, јер се и у то време људи морају придржавати извесних правила хуманости, чак и у односу на непријатеље. Оне одређују да особе које не учествују директно у непријатељствима, као и оне које су избачене из борбе због болести, рањавања, заточеништва итд., буду поштоване и заштићене од ратних последица, а да се особе које пате и налазе у невољи помогну и лече без прављења разлике међу њима. Допунским протоколима проширује се та заштита на сваку особу угрожену оружаним сукобом, без обзира на то да ли је реч о сукобу између две државе (међународни) или о немеђународном оружаном сукобу (сукоб унутар једне државе). Осим тога, њима се налаже зараћеним странама и борцима да се уздрже од напада на цивилно становништво и цивилне објекте и да воде војне операције сходно признатим правилима и законима хуманости.¹¹

Четврта женевска конвенција о заштити цивилних лица за време рата као основно правило намеће захтев да се у свако доба ратних дејстава, и уопште ратног стања, прави разлика између цивилног становништва и бораца, као и између цивилних и војних објеката, па да, према томе, зараћене стране усмере своје операције само против војних лица и војних објеката. Свако лице које не припада оружаним снагама је грађанско (цивилно) лице. Карактер цивилног објекта имају заиста објекти који нису војни, тј. објекти који не доприносе ефективно војној реакцији и чије разарање не би, у том случају, пружио никакву одређену војну корист или предност. У вези с тим, забрањени су напади без избора циљева. Не само да цивилна лица и цивилни објекти не смеју да буду предмет напада, већ се морају предузети све мере предострожности приликом напада на војне објекте или постављања тих објеката како би цивилни губици и изазване штете били што је могуће мањи. За културна добра, грађевине или институције које садрже опасна средства и материје, отворене локалитете који се не бране и демилитаризоване зоне (укључујући сигурносне и неутрализоване зоне) предвиђена је посебна заштита и одговарајуће обележавање, као и за објекте или инсталације цивилне заштите.

Забрана напада на цивилно становништво и разарања објеката неопходних за преживљавање, као и напада на грађевине или уређаје

¹⁰ Све те конвенције наша земља је ратификовала 1950. године („Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ“, бр. 6/50), а допунске протоколе током 1978. године.

¹¹ Наша земља је ратификовала допунске протоколе 1978. године („Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 16/78).

који садрже опасна средства (материје) и на културна добра, важи и за немеђународне оружане сукобе. Отуда војне старешине и команданти имају нарочито велику обавезу да обезбеде поштовање тих правила.

Посебна заштита том женевском конвенцијом пружа се цивилном становништву: жене и деца треба да буду предмет посебног поштовања и заштите приликом сваког облика напада. Забрањено је изнуривати глађу цивилно становништво противника и изазивати велике и трајне штете у природној околини којима се то становништво доводи у изузетно тежак положај у погледу преживљавања. Такође, забрањено је спречавање дотура хране, лекова, одеће и других потребних средстава цивилном становништву на окупираној или ратом захваћеној територији. Лица угрожена у оружаном сукобу имају основна људска права, без икакве дискриминације, као што је право на поштовање њихове личности, части, верских убеђења и обреда. Посебно је забрањен напад на њихов живот, здравље, физички или ментални интегритет, као и на достојанство.

У Четвртој женевској конвенцији прави се разлика у заштити цивилних лица која се нађу у непријатељевој земљи или на окупираним територијама своје земље. Уколико се цивилна лица нађу у непријатељевој земљи, њима се мора омогућити, уколико желе, да напусте ту земљу, с тим што, уколико не желе, не могу бити протерани са те територије. Ако не оду, или су задржани, понашање према њима мора да буде исто као и према свим другим лицима. Ако сигурност земље захтева њихово интернирање, они морају да имају могућност да се жале против такве мере и да им се гарантује да ће се њихов случај непристрасно испитати. Када је реч о становништву на окупираној територији, према Четвртој женевској конвенцији дужност окупатора је да одржи јавни ред и да му омогући да настави да живи нормално. Са те територије забрањено је депортовање или трансфер становништва, а свака реквизиција радне снаге подлеже стриктним правилима. Лица млађа од 18 година потпуно су тога ослобођена, а потребни радници не могу бити приморани да раде на пословима преко којих би учествовали у војним операцијама на страни непријатеља. Пљачка је забрањена, као и непотребно разарање грађевинских и других објеката цивилног становништва. Посебна дужност окупатора је да се брине о судбини деце, о одржавању медицинских и хигијенских служби и о снабдевању становништва храном, због чега је у обавези да дозволи пријем пошљки и олакша њихово упућивање до одређеног места. Дакле, окупаторова власт, према Конвенцији, обавезна је да брине о томе да све службе на окупираној територији, без обзира на то да ли су јавне или приватне, наставе са радом и да функционишу. С друге стране, окупатор има право да се брани од непријатељских аката према својој администрацији и члановима својих оружаних снага. Он може, поводом тога, да донесе специјалне законе и изведе оптужене пред сопствене судове, али ниједна пресуда не може да буде изречена ако јој није претходило уредно суђење. Ако је неопходно због његове сигурности, окупатор може да

интернира неке особе. Међутим, све те мере подлежу прецизним правилима одређеним конвенцијом, а и контроли одређених органа. И цивилно становништво на окупираним територијама има наведена права на поштовање личности, части, верских убеђења и обреда, обичаја, навика итд. Четврта женевска конвенција посебну заштиту пружа женама и предвиђа да ће бити заштићена њихова част, нарочито против силовања и против сваког напада на њихову стидљивост (достојанство, телесни и духовни интегритет и слобода).

Кривична дела ратних злочина против цивилног становништва према Кривичном закону СР Југославије

На основу одредаба Женевске конвенције о заштити цивилних лица за време рата, коју је велика већина земаља одмах ратификовала (више од 100), а друге су то учиниле касније, све те земље су у својим националним законодавствима прописале кривично дело ратни злочин против цивилног становништва, као што су и остале три женевске конвенције послужиле као основа за прописивање кривичних дела ратних злочина против рањеника и болесника и ратних злочина против ратних заробљеника. Међутим, сва наведена кривична дела ратних злочина немају зачетке и основу само у наведеним конвенцијама из 1949. године, већ и на раније одржаним састанцима и у раније усвојеним међународним документима. То је, пре свега, Четврта хашка конвенција из 1907. године, односно Правило о законима и обичајима при вођењу рата, приложено уз ту конвенцију. Ти документи су зачетак изграђивања појма ратних злочина против цивилног становништва и кривичне одговорности за њих у међународном, а самим тим и у националном кривичном праву.

Женевска конвенција о заштити цивилног становништва из 1949. године, са Допунским протоколом из 1977. године, међутим, веома детаљним одређивањем који су поступци у међународном и немеђународном сукобу забрањени, пружила је јасан оквир међународном кривичном праву, упркос разним отпорима и противљењима унутрашњег права да препусти примат у регулисању, па и решавању, појединих односа и конкретних случајева међународном праву и институцијама међународне заједнице, па и у оним областима где се показује неопходним примат међународног права. Међутим, у садашњем тренутку је много важније и реалније то што је наведена конвенција сасвим довољна подлога и нужан захтев националним кривичним законодавствима да пропишу кривично дело ратног злочина против цивилног становништва, са свим потребним и неопходним елементима тог кривичног дела.

Испуњавајући своје обавезе према међународној заједници и њеним огромним и дуготрајним напорима везаним за заштиту човечанства, испољеним, поред осталог, и у виду заштите цивилног становништва од непотребног страдања и ратних разарања, наша земља је међу првима, одмах након ратификације свих женевских конвенција из 1949.

године, прописала наведена кривична дела ратних злочина, а међу њима и кривично дело ратних злочин против цивилног становништва, у глави XI тадашњег кривичног законика, која садржи одредбе о кривичним делима против човечности и међународног права. И у свим каснијим законским решењима прихваћена је и преузета наведена група кривичних дела с одређеним, али незнатним изменама. Исто је и са Кривичним законом СРЈ из 1992. године, у којем је, у суштини, преузет основни текст Кривичног закона СФРЈ из 1977. године, с тим што је преименован у Кривични закон СР Југославије.

Приликом прописивања основних елемената кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва наш законодавац, сасвим исправно, уосталом као и страна законодавства, држао се углавном Женевске конвенције о заштити цивилног становништва и из ње прихватио решења. Као што из садржаја те конвенције произилази, ратни злочин против цивилног становништва може бити изведен само за време рата, оружаног сукоба или окупације, и то кршењем прописаних правила међународног права којима су забрањени одређени поступци, понашања и активности против цивилног становништва. Све те радње су управљене против живота или телесног интегритета, слободе, имовине и других основних права грађана. У Закону се изричито наводи које делатности чине радње извршења кривичног дела. Да би се могле анализирати и класификовати све те радње мора се поћи од тога како су у Закону одређене за то кривично дело.

Прво се наглашава да је радња кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва наређење да се изведе напад на цивилно становништво, насеље, поједина цивилна лица или лица онеспособљена за борбу. Ради што правилнијег тумачења законског текста треба знати да те радње чине једну, и то прву целину, и да је циљ наведеног наређења да се изведе напад – проузроковање последице смрти, тешких телесних повреда или тешко нарушавање здравља људи.

Следећа радња извршења (која је посебан скуп делатности) јесте такође напад, који је, исто тако, скуп предузетих делатности, али напад без избора циља, тј. напад којем није циљ уништење непријатељевих војника, технике и војних објеката, дакле, смањење непријатељеве оружане снаге, већ пристајање на уништење ненаоружаног цивилног становништва. За обављање те радње не тражи се директни, већ је довољан евентуални умишљај, јер је довољно да приликом избора напада није изабран војни циљ – уништење непријатељеве силе (војници или војни објекти). Наиме, напад је у том случају предузет „напамет“, с постојањем свести да услед тога може страдати цивилно становништво, али се ипак на то пристало. Сасвим је оправдана појачана одговорност за чињење тог облика кривичног дела ратног злочина како би се елиминисале одбране учинилаца тих дела да нису имали за циљ уништење цивилног становништва приликом предузимања напада бомбардовањем, гранатирањем и другим облицима борбених дејстава, са средствима, оруђем и наоружањем велике разорне моћи, чега су свесне

старешине, нарочито високих чинова, који најчешће бирају циљ и наређују, па и предузимају такве нападе. Осим тога, у том случају су могуће злоупотребе и прекорачења издатих и извршених наређења у нападу која је тешко утврдити или доказати, на основу чега се избегава одговорност за веома тешке последице, што је свакако недопустиво не само с аспекта кривичне одговорности већ и с аспекта поштовања минимума правила о начину ратовања.

Напад без избора циља, којим се погађа цивилно становништво, нова је радња извршења тог кривичног дела, која је унета у наш кривични закон изменама и допунама из 1990. године. Осим те, унете су и неке друге, нове радње извршења, као што је узимање ткива или органа ради трансплантације и медицински или други научни експерименти. Те допуне су углавном последица ратификације Допунског протокола уз женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба из 1977. године.

Радње извршења, које се даље наводе у законском тексту, за разлику од претходних радњи масовног уништења, по карактеру су углавном радње усмерене према појединцима и против здравља и телесног интегритета цивилног становништва. Оне се дефинишу као радње мучења, нечовечног поступања, биолошких, медицинских или других научних експеримената и узимања ткива или органа ради трансплантације, наношење великих патњи или, како се на крају тог набрајања наводи, повреде телесног интегритета или здравља, чиме се на изричит начин наводи шта је циљ предузимања тих радњи.

Трећу групу чине радње усмерене против основних права и слобода цивилног становништва у рату, без обзира на то да ли су предузете према појединцу или мањој или већој групи људи. Оне су означене као радње расељавања или пресељавања, наравно путем принуде, претње или силе, што се подразумева иако се не наводи изричито у законском тексту. Ту су, затим, радње присилног однародњавања или превођења на другу веру, присиљавање на проституцију или силовања, примењивање мера застрашивања и терора, узимање талаца, колективно кажњавање, противзаконито одвођење у концентрационе логоре и друга противзаконита затварања, лишавање права на правилно и непристрасно суђење, присиљавање на службу у оружаним снагама непријатељеве силе или у њеној обавештајној служби или администрацији, присиљавање на принудни рад и изгладњавање становништва.

Најзад, четврту групу радњи извршења кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва чине радње предузете против имовине тог становништва. Такав закључак се несумњиво намеће на основу карактера тих радњи, које се у законском тексту наводе као: конфисковање имовине, плачкање имовине становништва, противзаконито и самовољно уништавање или присвајање у великим размерама имовине које није оправдано војним потребама, узимање незаконито и несразмерно велике контрибуције и реквизиције, смањење вредности домаћег новца или противзаконито издавање новца. Уз те радње се

наводе термини: „противзаконито“, „у великим размерама“, „незаконито“, „несразмерно“ и други, да би се означило да непријатељ, као окупатор, на окупираној територији и над окупираним становништвом, има одређена права, захтеве и захвате у имовини, али само до одређених граница, тј. на основу одређених норми и прописа, али не и више од тога. Због тога се наведеним терминима дефинише када су и које радње непријатеља кривично дело. Јер, јасно је да непријатељ, као окупатор, ради задовољења својих војних и других потреба, има право да захтева од цивилног становништва извесна давања, али само у мери која је оправдана због његових реалних потреба. Све што је изнад и изван тога противзаконито је, несразмерно и незаконито и чини кривично дело.

На основу анализе радњи кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва из чл. 142, став 1. КЗ СРЈ види се да су оне веома бројне и разноврсне. Међутим, све су оне алтернативно постављене, што значи да је за извршење дела довољно да је предузета само нека, и то било која од тих радњи. Ако је неко предузео више тих радњи, учинио је само једно кривично дело, али се приликом одмеравања казне води рачуна о количини и тежини извршених радњи, као и о њиховим последицама. Заједничко за све те радње јесте то да се могу обавити, како наређивањем неке да их предузме, тако и самим непосредним обављањем наведених делатности. Издавањем наређења дело је довршено и није потребно да се наређење изврши. Ако неко изда наређење, а затим и сам учествује у његовом непосредном извршењу, чини једно кривично дело, с тим што му се та околност узима у обзир приликом одмеравања казне. Наредбодавац за извршење кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва може да буде само лице које је, с обзиром на конкретне околности и свој положај у државној, војној или друштвеној организацији, у могућности да изда такво наређење.

Издавање наређења за обављање наведених делатности против цивилног становништва посебна је и самостална радња извршења ратног злочина. Наређивање је облик подстрекавања, али у том случају нема карактер саучесништва, већ посебног начина извршења тог дела. Инкриминисање самог наређења, као радње извршења, изузетак је од усвојених правила о акцесорној природи саучесништва, чиме је одговорност наредбодавца, као главног покретача обављања дела, учињена независном од тога да ли је наређење извршено.

Права друштвена опасност од кривичног дела ратног злочина јесте у наређивању да се оно обави, па је, самим тим, и одговорност наредбодавца примарна. Због тога је на Нирнбершком и Токијском процесу с правом суђено и оглашени су кривим највиши функционери у државном и војном врху Немачке и Јапана за изазивање рата и ратне злочине, што није случај са процесима који су касније вођени поводом многих ратних сукоба и злочина, па ни са суђењима која се сада организују поводом ратног сукоба на простору претходне Југославије и почињених ратних злочина. Тиме се омогућује да стварни и прави

кривци избегну кривичну одговорност за најтежа кривична дела против човечности и међународног права, и да са својим криминогеним склоностима буду потенцијални извршиоци нових злочина у неким другим сличним околностима. На пример, на листи злочинаца после Првог светског рата којима није суђено, као ни Виљему II, била су имена која су се нашла на листи злочинаца и после Другог светског рата. Свакако, међу њима је најпознатије име Хермана Геринга, коме је суђено тек после Другог светског рата, иако је то требало да буде учињено одмах после Првог светског рата.

Наведеним изменама и допунама Кривичног закона из 1990. године, које су такође резултат ратификације Допунског протокола уз женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба, кривично дело ратни злочин против цивилног становништва из чл. 142. КЗ СРЈ проширено је за два нова става (2. и 3. став). Наиме, чл. 85. наведеног допунског протокола, проширен је списак лица и, посебно, објеката којима се пружа заштита у случају рата, оружаног сукоба или окупације, као и списак забрањених радњи. У вези са тим, у ставу 2, предвиђене су нове радње извршења, а то су: напад на објекте посебно заштићене међународним правом и објекте и постројења са опасном снагом, као што су бране, насили и нуклеарне електране. Даље, забрањује се да се без избора циља погађају цивилни објекти који су под посебном заштитом међународног права, небрањена места и демилитаризоване зоне.

Пошто су у ратовима вођеним после Другог светског рата, између шездесетих и седамдесетих година, а нарочито у рату у Вијетнаму, коришћена средства за масовно и дуготрајно уништење пољских усева, опустошење и обесплођење земљишта, загађивање воде и природне околине, неминовно је уследила забрана тих перфидних, подмуклих и нехуманих радњи које су усмерене на оштећење здравља и уништење цивилног становништва. Преузимајући основни смисао из женевских конвенција и допунских протокола, у вези с наведеним радњама, наш законодавац се определио за формулацију да се забрањује дуготрајно и у великим размерама оштећење природне околине које може да штети здрављу или опстанку становништва.

Став 3. посвећен је забрани окупатора да нареди или обави пресељење делова свог цивилног становништва на окупирану територију. Истина, чл. 85, т. 4. под а), Допунског протокола нешто се шире одређују забране премештања становништва с једне на другу територију тако што се, у другом делу тог става, забрањује и депортовање или пребацивање целокупног или дела становништва с окупираних територије унутар или изван те територије. Међутим, ако се узме у обзир да је наш законодавац ту радњу извршења дела већ предвидео у првом ставу, као расељавање или пресељавање, што покрива суштину формулације из допунских протокола када је реч о становништву с окупираних територије, сасвим је јасно зашто ту забрану није унео у нови, трећи став.

Све радње извршења кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва (из става 1, 2. и 3) имају неколико заједничких карактеристика, које их повезују и чине једним кривичним делом. Пре свега, за све радње извршења тог кривичног дела тражи се да представљају кршење правила међународног права. То значи да та дела морају да буду супротна многим и различитим међународним правилима, а не само Четвртој женевској конвенцији о заштити цивилних лица за време рата, како неки мисле, с обзиром на то да та конвенција чини основ за прописивање кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва. Свакако, то кривично дело прописано је у националним кривичним законодавствима после доношења женевских конвенција из 1949. године и оне су подлога за одређивање тог дела. Међутим, зачетак и развој идеје о ратним ограничењима и заштити становништва од претераног страдања за време рата постоје веома дуго, још од првих ратних сукоба. Међутим, морао је проћи дуг временски период за претварање те идеје о ратним ограничењима прво у обичаје, а затим у правила.

Са кршењем прописаних правила уобличених у међународним актима, донетим крајем 19. и почетком 20. века, појавило се и појмовно одређивање повреде тих правила, дефинисано најопштијим термином *ратни злочини*. С обзиром на својство и статус лица према којима су почињени злочини, они су касније прецизирани као ратни злочини против цивилног становништва, ратни злочини против рањеника и болесника и ратни злочини против ратних заробљеника. Управо ти злочини су стављени на терет Виљему II и његовим сарадницима одмах после Првог светског рата, када су први пут у званичним документима поменути ратни злочини против цивилног становништва, дакле, много пре доношења Четврте женевске конвенције из 1949. године. И виновници злочина у Другом светском рату оглашени су кривим, 1946. године, поред осталог и за ратне злочине против цивилног становништва. При том су у Нирнбершкој пресуди наведени бројни међународни документи чије су одредбе прекршили оптужени. Исто тако, и повреда међународних докумената донетих после женевских конвенција из 1949. године, све до садашњих дана, значи кршење правила међународног права за време рата, оружаног сукоба или окупације у смислу чл. 142. КЗ СР Југославије.

За постојање дела није важно да ли се крше правила међународног ратног права или правила која се примењују за време оружаних сукоба или окупација, већ правила међународног права у најширем смислу. Међутим, значајно је само то да је до кршења тих правила међународног права дошло за време рата, оружаног сукоба или окупације. Ратни злочин против цивилног становништва може се починити и за време грађанског рата, када се правила међународног права према Женевској конвенцији и Допунском протоколу такође примењују, али у нешто ограниченијем обиму. То је посебно важно зато што постоје схватања да се у случају грађанског рата не могу у целини примењивати одредбе

женевских конвенција и судити за кривична дела ратних злочина која су према њима предвиђена. Таква схватања су погрешна, јер је и грађански рат, чак и према самом називу – рат, оружани сукоб, у којем постоје зарађене стране, крше се правила међународног права и, најзад, евентуално, чине ратни злочини. Уосталом, да су се сукобљене стране, по било којем основу, у оквиру једне државе могле договорити и мирним путем решити сукоб не би ни дошло до рата и до интервенције разних институција међународне заједнице ради решавања тих сукоба, па и расправљања кривичне одговорности изазивача сукоба и евентуалних учинилаца ратних злочина. Према томе, може се закључити да је ратни злочин против цивилног становништва бланкетно кривично дело и да се оно не може починити у миру. Ако је нека од наведених радњи учињена за време мира, она није радња кривичног дела ратног злочина, већ неког другог кривичног дела чија су обележја испуњена.

Иако се у вези с кривичним делом ратним злочином против цивилног становништва говори о становништву као пасивном субјекту, односно жртви кривичног дела, за постојање кривичног дела довољно је само једно убиство, једна тешка телесна повреда, једно силовање, једна повреда телесног интегритета или било који други наведени поступак без икакве намере даљег вршења таквих радњи. Те радње припадници оружане силе могу да обављају према било ком цивилном становништву, против ма ког грађанског становништва, па и против сопственог становништва. На пример, у ставу 3. члана 142. нашег кривичног закона као радња извршења кривичног дела предвиђено је пресељење свог цивилног становништва на окупирану територију. Према томе, за те ратне злочине кривичноправна заштита обухвата сва цивилна лица која се нађу на одређеној територији, како државе која је потпуно или делимично окупирана, тако и странце који су се нашли на тој територији. Кривичноправна заштита пружа се и цивилним лицима која се налазе по било којем основу у власти агресора, без обзира на то на чијој су територији, земље агресора, окупираној или некој другој територији захваћеној ратом и оружаним сукобом.